

Univerzita sv. Cyrila and Metoda
Filozofická fakulta
Námestie J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovak Republic
pavol.tisliar@ucm.sk
&

Masarykova univerzita
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Czech Republic

ORCID ID: 0000-0002-0886-7499

WOS Researcher ID: ABC-1256-2020

SCOPUS Author ID: 55225944700

*Slovenská akadémia vied
Centrum spoločenských a psychologických vied
Šancová 56

811 05 Bratislava

Slovak Republic

branislav.sprocha@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6197-0519

SCOPUS Author ID: 56624433900

TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav. Migration in the Results of the Population Census 1921 a 1930 in Slovakia. In *Studia Historica Nitriensia*, 2024, vol. 28, no. 1, pp. 21-43, ISSN 1338-7219, DOI: 10.17846/SHN.2024.28.1.21-43.

Migration is an important factor in the population development of Slovakia and its regions at the end of the 19th and in the first half of the 20th century. In this period, however, there are only limited sources of data that could reflect the given process in its complex form. While foreign migration in Slovakia is relatively well researched in a historical context, much less attention is paid to migration within the borders of Slovakia, or interwar Czechoslovakia. The aim of this article is to point out the methodological possibilities of using the results of the 1921 and 1930 censuses in

¹ Príspevok je výsledkom riešenia grantovej úlohy MŠSR VEGA č. 1/0231/23 a APVV-20-0199.

the analysis of internal migration in Slovakia and within Czechoslovakia. Through the concept of natives and previous residence, we also tried to identify not only migration volumes, but also the direction of migration flows and the main source and destination areas. The issue of migration between the individual countries of Czechoslovakia and the presence of foreign nationals is also an equally important discussed issue.

Kľúčové slová: migrácia; sčítanie ľudu 1921 a 1930; metodika zisťovania; základné výsledky; Slovensko;

Keywords: Migration; Population Census 1921 and 1930; Methodology; Basic Results; Slovakia;

Úvod

Migrácia obyvateľstva predstavuje tradičnú a pomerne frekventovanú problematiku riešenú v historickom výskume.² Analyzované sú pritom jej rôzne aspekty, prejavy, ako aj samotní aktéri a dopady na spoločnosť, populačný vývoj a pod.³ V spojitosti so Slovenskom a najmä obdobím pred druhou svetovou vojnou je pozornosť principiálne venovaná najmä zahraničnej migrácii, či v širšom vymedzení akýmkoľvek priestorovým presunom obyvateľstva mimo hranice Slovenska. Je to logické vyústenie, keď si uvedomíme, akú dôležitú úlohu zohrávala zahraničná migrácia pre spoločenský, politický, demografický, hospodársky i kultúrny vývoj. Ako poukazujú viaceré práce⁴, najmä v posledných dekádach 19. a na za-

² K problematike migrácie na Slovensku v prvej polovici 20. storočia pozri napr. BALÁŽ, Claude. Vysťahovalectvo z Československej republiky do Francúzska v medzivojnovom období v súdobých štatistikách. In Nadmerné ubúdanie obyvateľstva Slovenska v období r. 1700 – 1938. Bratislava, 1987, s. 28; JAKEŠOVÁ, Elena. Sociálno-ekonomické aspekty migrácie obyvateľov Slovenska v dvadsiatych rokoch 20. storočia. In Historický časopis, 1987, roč. 35, č. 3, s. 382-394; KMEŤ, Miroslav. K problematike vysťahovalectva zo Slovenska v medzivojnovom období. In ŠMIGEL, Michal – TIŠLIAR, Pavol et al. Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948). Banská Bystrica, 2014, s. 71-85; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Plodnosť obyvateľstva a celková reprodukcia na Slovensku v rokoch 1919 – 1937. Bratislava, 2008; TIŠLIAR, Pavol. Beginnings of Organisation of Emigration in the Czechoslovak Republic. In TIŠLIAR, Pavol – ČEPLŮ, Slavomír et al. Studies in the Population of Slovakia 2. Kraków, 2014, s. 43-62.

³ HARUŠŤÁK, Igor. Príspevok k diskurzu o dejinách slovenského vysťahovalectva. Migračné impulzy a vysťahovalectvo z hornouhorských žúp na americký kontinent v kontexte migračných pohybov v strednej a východnej Európe v poslednej štvrtine 19. storočia. In KOVÁČ, Dušan et al. Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí. Bratislava, 2013, s. 214-226; JAKEŠOVÁ, Elena. Uhorské zákonodarstvo a vysťahovalectvo Slovákov. In Historické štúdie, 1995, roč. 36, s. 137-151; SÁPOSOVÁ, Zlatica. Migračné procesy Stredného Zemplína v období dualizmu (1867 – 1918) II. In Človek a Spoločnosť, 2004, roč. 7, č. 1, s. 11-18; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Plodnosť obyvateľstva...c.d.; TIŠLIAR, Pavol. Formy organizovania vysťahovalectva zo Slovenska po vzniku Československej republiky. In ŠMIGEL, Michal – TIŠLIAR, Pavol et al. Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948). Banská Bystrica, 2014, s. 56-71; TIŠLIAR, Pavol. Migračná politika na Slovensku v kontexte populačnej politiky v medzivojnovom období. In ŠMIGEL, Michal – TIŠLIAR, Pavol et al. Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948). Banská Bystrica, 2014, s. 44-56.

⁴ BIELIK, František. Slovak emigration in the years 1880 – 1939 and problems involved its study. In PUSKÁS, Julianna (ed.). Overseas Migration from East-Central and Southeastern Europe 1880 – 1940. Budapest, 1990, s. 61; HARUŠŤÁK, Igor. Príspevok k diskurzu, s. 215; TIŠLIAR, Pavol. Migračná politika, s. 48; SVETONĚ, Ján. Slovenské vysťahovalectvo v období uhorské-

čiatku 20. storočia narazila populácia Slovenska na významný problém. Rastúci počet obyvateľov v prostredí obmedzených možností získania obživy mimo limitovaný primárny sektor podmienil formovanie tzv. agrárnej preľudnenosti.⁵ Jednou z možných a treba dodať aj čoraz častejšie využívaných aktívnych foriem riešenia problematickej životnej situácie sa stal fyzický odchod z miesta bydliska. Keďže slovenský priestor a najmä jeho urbánne prostredie neposkytovali dostatočné predpoklady pre uplatnenie v sekundárnej hospodárskej oblasti, bolo potrebné obživu hľadať mimo hranice Slovenska. V dôsledku toho sa sformoval celý komplex rôznych foriem trvalých, dočasných alebo relatívne krátkodobých zmien miesta pobytu. Ich štatistické podchytenie naráža na často neprekonateľnú bariéru, a preto dostupné údaje dokážu reflektovať len časť z takto variabilných foriem geografickej mobility. Vo všeobecnosti pritom platí, že v rámci historického výskumu jednoznačne dominuje práve zameranie na zahraničnú migráciu. Táto preferencia je podmienená nielen samotným významom tohto demografického procesu na slovenskú spoločnosť, ale aj možnosťami samotného výskumu. To sa ani zďaleka nedá povedať o migrácii v rámci územia Slovenska, teda o tzv. vnútornej migrácii. Do určitej miery je to pochopiteľné, keďže kvalitná a kontinuálne zbieraná a publikovaná dátová základňa o vnútornej migrácii v bývalom Československu vznikla až so zavedením konceptu trvalého pobytu a s ním spojeného Hlásenia o sťahovaní po druhej svetovej vojne.⁶ Aj napriek tomu je však možné túto problematiku pomerne solídne rozpracovať aj pre medzivojnové obdobie, či začiatok 20. storočia. Základom sú výsledky sčítaní ľudu, a konkrétne informácie o rodisku osoby. V našej práci sa zameriame na prvé dve československé sčítania ľudu z rokov 1921 a 1930. Jednak je to obdobie, v ktorom dochádza k určitému utlmeniu zahraničnej najmä zaoceánskej migrácie a tiež z predmetných sčítaní existuje veľmi kvalitná dátová základňa, ktorá sa stala predpokladom pre komplexnejšie spracovanie tejto špecifickej problematiky.

Štúdia si v zmysle uvedeného kladie niekoľko na seba nadväzujúcich parciálnych výskumných cieľov. Prvým je poukázať na dátové možnosti výskumu procesu migrácie z výsledkov prvých dvoch medzivojnových československých sčítaní ľudu. Následne prostredníctvom konceptu rodákov a predchádzajúceho bydliska (v sčítaní 1930) sa snaží identifikovať objem migrácie a tiež hlavné smery týchto migračných prúdov. Cieľom je pritom poukázať najmä na najdôležitejšie zdrojové a cieľové oblasti vnútornej migrácie na Slovensku. Nemenej dôležitým je analýza sťahovania medzi jednotlivými krajinami medzivojnového Československa, ako aj prítomnosť cudzincov na území Slovenska.

ho kapitalizmu. In *Vývoj obyvateľstva Slovenska: výber z diela k nedežitém 65. narodeninám J. Svetoňa*. Bratislava, 1970, s. 181-206.

⁵ TIŠLIAR, Pavol. K vysťahovalectvu a vysťahovaleckej politike na Slovensku v medzivojnovom období. In TIŠLIAR, Pavol (ed.). *Populačné štúdie Slovenska 12*. Bratislava, 2019, s. 25-46.

⁶ Demografická štatistika sťahovania (ako aj sťahovania v rámci územia Československa bola umožnená zavedením „Štatistického záznamu prihlášky trvalého pobytu občana“ podľa vyhlášky ministerstva vnútra č. 448/1949 vydanéj k zákonu č. 52/1952 Zb., o hlásení obyvateľstva a o povoľovaní pobytu cudzincom.

Údaje o presťahovaných osobách v sčítaní ľudu 1921 a 1930

Rozhodujúcim okamihom sčítania ľudu z roku 1921 bola polnoc z 15. na 16. februára. V prípade druhého československého sčítania išlo o polnoc z 1. na 2. decembra 1930.⁷ Vyplnenie sčítacích hárkov v oboch cenzocho bolo povinné, pričom úmyselné uvedenie nepravdivej informácie, vyhnutie sa sčítaniu, či duplicitné sčítanie sa v zmysle zákonov o sčítaní ľudu trestalo peňažnou pokutou alebo väzením.⁸

Sčítací hárok vyplňal majiteľ bytu za všetky osoby, ktoré boli prítomné v rozhodujúci okamih. V prípadoch, že to nebolo možné a nedokázal to ani nikto z jeho dospelých príbuzných, mohol hárok vyplniť aj sčítací komisár.

Do sčítacieho hárku sa zapisovali všetky osoby, ktoré strávili rozhodujúci okamih v byte, a to bez ohľadu, či v predmetnej nehnuteľnosti bývajú trvalo alebo v nej boli ubytované len prechodne, či tu náhodne prespali. Okrem toho mali byť predmetom zápisu aj osoby, ktoré v čase sčítania neboli prítomné v byte z rôznych dôvodov, ako napr. v nočnej práci, na zábave a pod., ale za bežných okolností v byte bývajú. Druhé československé sčítanie rozsah týchto dočasne neprítomných osôb ešte rozšírilo (pozri nižšie). Rovnako sa do sčítacieho hárku mali dostať osoby na cestách, pre ktoré bol daný byt prvým prístreším. V prípade ubytovaných hostí v rôznych hoteloch, hostincoch a nocľahárňach bolo povinnosťou, aby všetky potrebné údaje o nich získal majiteľ alebo prevádzkovateľ zariadenia. Obdobná povinnosť vznikala riaditeľom, vedúcim, veliacim dôstojníkom, či predstaveným osobám v rôznych ústavoch určených na spoločné ubytovanie ako nemocnice, penziónáty, kláštory, kasárne a väznice. Za správnosť uvedených údajov ručila osoba, ktorá sčítací hárok vyplnila, čo stvrďovala aj svojím podpisom. Sčítací komisár pri zbere vyplnených sčítacích hárkov navyše ešte ich obsah kontroloval prostredníctvom dostupných dokumentov za prítomnosti majiteľa bytu alebo jeho zástupcu.

V spojitosti s problematikou sťahovania je možné z oboch sčítaní použiť odpovede na niekoľko vzájomne súvisiacich otázok. Predovšetkým každá osoba v sčítaní 1921 a 1930 mala v sčítacom hárku vyplniť podľa osobných dokumentov (rodné, domovské alebo konskripčné listy, školské vysvedčenie a pod.) svoje rodisko. Konkrétne malo ísť o zápis rodnej obce, okresu do ktorého táto obec spadala a následne krajiny, do ktorej tento administratívny celok patrila. V spojitosti s rodiskom je potrebné upozorniť na jedno možné skreslenie získaných údajov, aj keď v podmienkach Slovenska v tomto období pravdepodobne nevýznamné. K nemu dochádzalo v prípadoch, keď sa dieťa narodilo v rôznych liečebných ústavoch, sanatóriách a pôrodniciach, priestorovo vzdialených od miesta bydliska matky alebo budúceho bydliska dieťaťa.⁹

⁷ Blížšie k problematike realizácie sčítaní ľudu na Slovensku v rokoch 1921 a 1930 pozri napr. ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940. Brno, 2012; TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav. Malé dejiny veľkých akcií: sčítanie ľudu a sčítacie akcie na Slovensku v rokoch 1919 – 1950. Trnava, 2022.

⁸ Výška peňažného trestu sa mohla vyšplhať až na 10 tis. Kč, pričom v prípadoch, že táto nebola alebo nebolo možné ju uhradiť dochádzalo k uväzneniu dotyčného nanajvýš na 3 mesiace.

⁹ BOHÁČ, Antonín. Část analytická. III. Rodiště obyvatelstva a bilance vnitřního stěhování. In Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 15. února 1921. III. díl. Československá statistika

V ďalšej časti sčítacieho hárku bol v oboch sčítaniach zisťovaný čas odkedy osoba býva v danej obci. V roku 1930 túto otázku vyplňali len osoby, ktoré nebývali v obci pobytu od narodenia. Podľa inštrukcií k sčítaniam sa pritom malo uviesť odkedy osoba má v obci trvalé bydlisko. Ako trvalé bydlisko sa pritom považovalo také miesto, kde sa sčítaná osoba usadila s úmyslom tu zostať natrvalo. Dôležitým upozornením pritom bolo, že za sťahovanie sa nepovažovala zmena bydliska v rámci jednej obce (z jedného bytu do druhého v obci) a ani taký pohyb, keď síce došlo k zmene obce bydliska, no tieto spolu susedili tak tesne, že vytvárali jednotnú zastavanú plochu a ich domy tak tvorili súvislý celok.

Druhé československé sčítanie prinieslo navyše aj dôležité informačné rozšírenie, keď sčítané osoby, ktoré nebývali v obci svojho narodenia, mali uviesť obec, okres a krajinu odkiaľ sa do bydliska presťahovali. Snahou bolo získať údaje umožňujúce analyzovať migračné toky presťahovaných osôb. Za sťahovanie sa pritom nepovažoval presun z inej obce, v ktorej osoba bola z dôvodu učenia, štúdia, vykonávala vojenskú službu, bola na sezónnych prácach, vo výkone trestu, či na liečení. Platilo to aj pre osoby, ktoré presídlili z jednej časti obce do druhej, aj keď každá z nich v minulosti bola samostatnou obcou.

Na prvý pohľad je zrejmé, že uvedený koncept mal jednu slabinu. Neumožňoval identifikovať celý migračný reťazec od miesta rodiska po miesto bydliska, ale poukazoval len na poslednú zmenu bydliska pred rozhodujúcim okamihom sčítania.

V spojitosti s prítomnosťou cudzincov na Slovensku a tiež osôb narodených na Slovensku bývajúcich v iných krajinách Československa a opačne bola dôležitou tiež otázka na domovskú a štátnu príslušnosť. U československých štátnych príslušníkov sa vypisovala domovská obec, okres do ktorého táto obec patrila a následne krajina, v ktorej sa nachádzal. U cudzích štátnych príslušníkov sa vyplnila len ich štátna príslušnosť.

Ako sme uviedli vyššie, základom oboch sčítaní bola koncepcia prítomného obyvateľstva. V praxi to znamenalo, že osoby boli sčítané tam, kde sa v rozhodujúcom okamihu nachádzali, a to bez ohľadu či sa tu boli prítomné len dočasne alebo išlo o ich miesto bydliska. Medzi obyvateľstvo sa tak dostávali osoby, ktoré k určitej obci nemali administratívny vzťah, resp. v ňom chýbali osoby, ktoré boli dočasne mimo obec bydliska. Sčítanie ľudu z roku 1930 sa však pokúsilo o určité zreálnenie tejto situácie zavedením konceptu tzv. bývajúceho obyvateľstva. Pre jeho konštrukciu bola do sčítacieho hárku doplnená otázka na stálosť pobytu v obci sčítania. Osoba tak mala uviesť, či je v obci prítomná trvalo alebo len dočasne. Za dočasne prítomnú osobu sa pritom považoval ten, kto má trvalé (riadne) bydlisko v inej obci a v obci sčítania sa zdržuje na kratší čas bez úmyslu tu trvalo zostať. Ako sa uvádzalo v inštrukciách išlo napríklad o prípady, keď osoba bola v obci sčítania na návšteve, výlete, obchodnej, služobnej ceste, na sezónnej práci, alebo v zamestnaní, z ktorého sa vracala do svojho bydliska po kratšej alebo

zv. 37, řada VI, sešit 6, Praha, 1927, s. 45*; ULLRICH, Zdeněk. Část textová. I. Vnitřní stěhování obyvateľstva. In Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl III. Ostatní data demografická (vnitřní stěhování, tělesné vady, znalost čtení a psaní, cizinci). Československá statistika, sv. 146, řada VI., sešit II, Praha, 1937, s. 6*.

dlhšej dobe ako do svojho domova a pod.¹⁰ V situácii, že osoba bola v obci sčítania len dočasne, bolo potrebné následne uviesť svoje riadne bydlisko, a to konkrétne obec, okres a krajinu.

Okrem otázky na stálosť pobytu bolo pre konštrukciu bývajúceho obyvateľstva kľúčová aj informácia o osobách, ktoré v obci sčítania resp. v jeho jednotlivých bytoch boli dočasne neprítomné. Na to slúžil B. oddiel sčítacieho hárku, kde sa zapisovali informácie o osobách, ktoré v predmetnom byte bývajú, ale v čase sčítania boli dočasne vzdialené z obce svojho bydliska.

Za dočasne neprítomné boli v zmysle pokynov k sčítaniu považované osoby, ktoré:

1. sa prechodne na kratšie obdobie vzdialili z obce bydliska,
2. odišli na sezónne práce, ale mali úmysel sa vrátiť,
3. pravidelne odchádzali za prácou na kratšie, či dlhšie obdobie, ale do danej obce sa vracali ako do svojho domova.

Okrem toho v sekcii Poznámka sa malo uviesť, pokiaľ to bolo možné, miesto ich pobytu v čase sčítania.

Pre jasné odlíšenie osôb dočasne a trvalo mimo domov bola v rámci *Poučenia a návodu ako sa má vyplniť sčítací hárak* doplnená aj „definícia“ trvalo neprítomných. Za nich sa považovali takí jednotlivci, ktorí boli trvalo mimo svoj domov z pracovných, študijných dôvodov, ďalej išlo o osoby činné vo vojenskej službe, ako aj chovancov rôznych ústavov, či väzňov.¹¹

Skupina bývajúceho obyvateľstva tak následne bola konštruovaná ako suma trvalo prítomných osôb a dočasne neprítomných.

Samotné spracovanie údajov o sťahujúcich sa osobách na základe výsledkov sčítaní ľudu 1921 a 1930 v podstate umožňuje aplikovať dva základné prístupy. Prvým je analýza osôb v mieste bydliska. Tá spočíva predovšetkým na určení podielu osôb, ktoré sa v tejto obci narodili a v čase sčítania boli v nej naďalej prítomné, resp. opačne sa do obce prisťahovali a nešlo teda o och rodisko. Prostredníctvom údajov o roku prisťahovania je tiež možné tento koncept obohatiť o časový aspekt a odpovedať tak na otázku, kedy sa do miesta bydliska tieto osoby prisťahovali. Obogatenie obsahu sčítania ľudu v roku 1930 o obec, z ktorej sa do miesta bydliska osoby prisťahovali tiež poskytuje aspoň základný pohľad na hlavné smery migračných tokov.

Druhý prístup operuje s rodnou obcou. Jeho snahou je vyjadriť, kde sa osoby v nej narodené (rodáci) v čase sčítania nachádzali. Vzhľadom na dostupné údaje je však potrebné podotknúť, že tento koncept má svoje limity, pretože umožňuje sledovať len presťahovanie v rámci medzivojnového Československa. V prípade osôb mimo republiku je možné v druhom sčítaní ľudu 1930 pracovať navyše ešte s tou zložkou, o ktorej vieme, že bola v čase konania cenzu mimo miesto bydliska len dočasne (pozri vyššie).

¹⁰ Blížšie KORČÁK, Jaromír. Část textová, Oddíl první: Přípravy ke sčítání a jeho provedení. In *Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 1. prosince 1930*, Díl I. růst, koncentrace a hustota obyvatelstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání. Československá statistika sv. 98, řada VI., sešit 7, Praha, 1934, s. 18*.

¹¹ KORČÁK, Část textová, s. 15*.

Vnútna migrácia na území Slovenska

Zistenia prezentované v tejto štúdii sa opierajú o komplexnú analýzu údajov publikovaných vo výsledkoch sčítania ľudu 1921 a 1930. Tie tak predstavujú jedinečný a treba tiež podotknúť, že jediný zdroj hromadnej povahy, ktorý je možné využiť na tento účel. Podľa prvého československého sčítania bolo prítomných v rodnej obci z približne 3 mil. sčítaných osôb niečo viac ako 2 mil. (68 % z celej populácie). Aj keď nevieme z uvedených údajov konštruovať celú migračnú históriu jednotlivcov, je len veľmi málo pravdepodobné, že by vyšší počet osôb opustil počas svojho života rodisko a pred sčítaním sa do neho opätovne vrátil. Získané údaje skôr naznačujú vysokú mieru sedenterizácie. Situácia sa pritom významnejšie nezmenila ani podľa údajov zo sčítania ľudu z roku 1930. Aj v jeho prípade viac ako dve tretiny sčítaných osôb boli prítomné v mieste rodiska. Pre porovnanie len dodáme, že podľa publikovaných a následne nami spracovaných údajov vyššie podiely rodákov dosahovala v medzivojnovom Československu len Podkarpatská Rus, kde v rodnej obci bolo v čase sčítaní prítomných niečo viac ako 78 % resp. 76 % obyvateľstva. Naopak najvyššiu vnútornú priestorovú dynamiku osôb identifikujeme v tomto období v Čechách, kde podiel rodákov klesol v druhom cenzu pod hranicu 48 %.

Na regionálnej úrovni najvyšší podiel rodákov v oboch medzivojnových sčítaniach identifikujeme predovšetkým na severe stredného Slovenska. V roku 1921 viac ako 80 % rodákov dosahovali okresy v páse tiahnucom sa od Považskej Bystrice cez Veľkú Bytču, Čadcu, Kysucké Nové Mesto, Žilinu až po Námestovo (obr. 1). Ďalej to boli niektoré okresy v podtatranskej oblasti (Ružomberok, Liptovský Hrádok, Pohorelá) a na východe a severovýchode Slovenska (Bardejov, Lipiany¹² a Snina). Do tejto skupiny patrili aj dva celky na západe (Myjava a Šaľa) a na strednom Slovensku (Zvolen, Veľká Slatina).

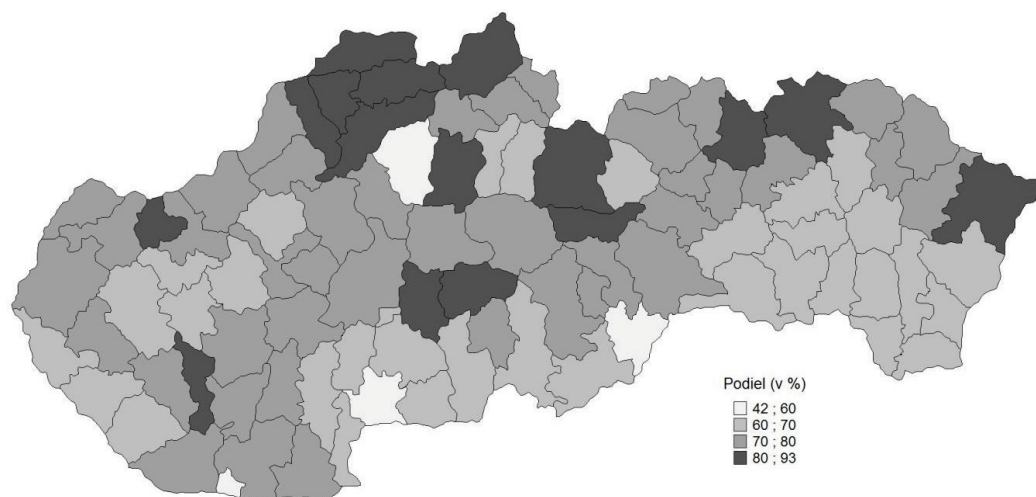
Ako už bolo uvedené, v druhom československom sčítaní išlo opätovne najmä o okresy na Kysuciach a Orave (obr. 2). Z ostatných celkov Slovenska sa nad 80 % hranicu dostali už len okresy Šaľa, Nová Baňa a na východe Snina a Spišská Stará Ves.

Celkom opačná situácia panovala predovšetkým na juhu Slovenska. V roku 1921 išlo najmä o okresy Tornaľa, Ipeľské Šahy (dnes Šahy), Komárno a zo stredného Slovenska o okres Turčiansky Svätý Martin, kde sa viac ako 40 % z prítomných osôb narodilo mimo predmetný okres. V druhom sčítaní ľudu sa priestor s menej ako 60 % rodákov rozšíril. Stále pritom išlo najmä o celky na juhu Slovenska (Levice, Krupina, Lučenec, Rimavská Sobota, Feledince¹³, Tornaľa). Ďalší pás okresov s takto nízkym podielom rodákov vznikol na východe od okresu Poprad cez Kežmarok, Levoču až po okres Prešov (obr. 1). Na západnom Slovensku do tejto skupiny ešte patrili okres Bratislava vidiek a Trnava.

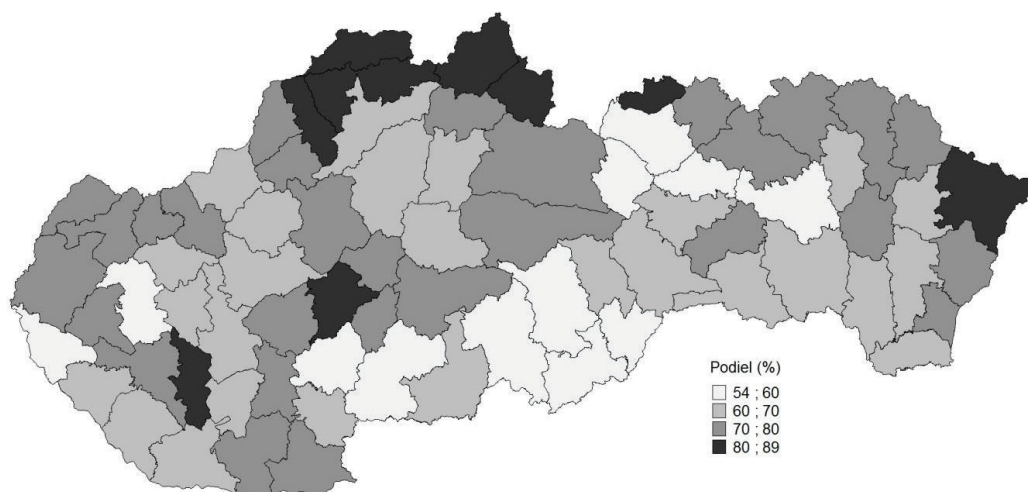
Medzi osobami, ktoré boli sčítané mimo obec rodiska, mali približne rovnaké zastúpenie prípady, keď sa osoba presťahovala v rámci okresu, do ktorého patrila rodná obec a udalosti, keď sa osoba sťahovala do iného okresu na Slovensku. V oboch sčítaniach išlo o približne 11 %, resp. 12 – 14 % z prítomných osôb.

¹² Dnešný názov sú Lipany.

¹³ Súčasný názov mesta Feledince je Jesenské.

*Obr. 1. Podiel rodákov v okresoch Slovenska podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1921.
(Zostavili autori).*

*Obr. 2. Podiel rodákov v okresoch Slovenska podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1930.
(Zostavili autori).*

Podrobné triedenie publikovaných údajov zo sčítania ľudu 1930 podľa okresu sčítania, rodiska a predchádzajúceho bydliska umožňuje hlbšiu analýzu migračných tokov a hlavných migračných smerov na Slovensku. Na obr. 3 a 4 prezentujeme také vzťahy medzi zdrojovým a cieľovým okresom, v ktorých došlo k zmene bydliska u viac ako 1000 osôb.

Bez ohľadu na použitý koncept sledovania sťahovania je z obr. 3 a 4 zrejmé, že najintenzívnejšie vzťahy z pohľadu medziokresnej migrácie existovali predovšetkým na západe a juhozápade Slovenska. Dominantné postavenie malo mesto Bratislava (mestský okres) a jeho zázemie v podobe okresu Bratislava vidiek. Na veľký význam migrácie pre formovanie mestskej populácie poukazujú aj samotné empirické údaje. Podľa výsledkov cenzu 1930 bolo v Bratislave prítomných

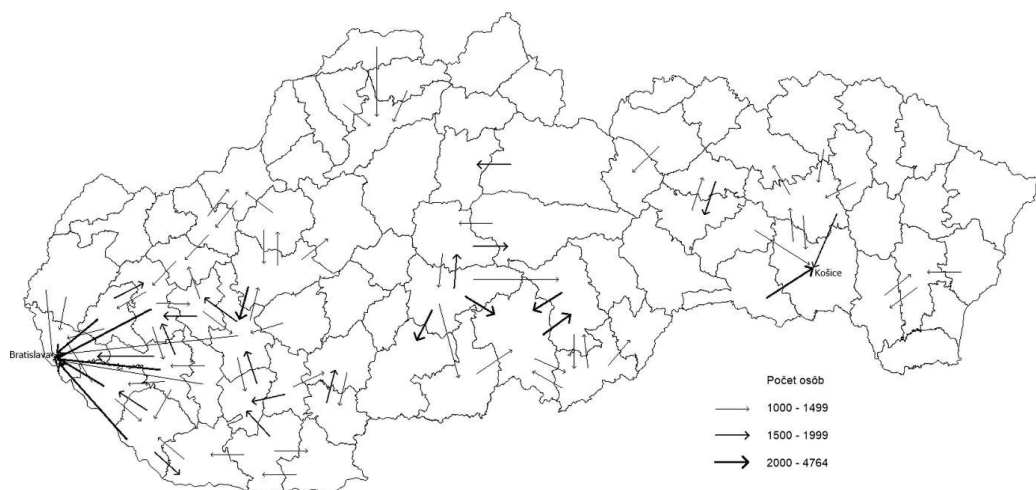
takmer 124 tis. osôb. Len približne 43 tis. z nich sa však v meste aj narodilo a ne celých 42 tis. tu malo svoje predchádzajúce bydlisko. Z iných okresov Slovenska sa do Bratislavy prisťahovalo postupne 41,5 tis. osôb (rodisko), resp. 46,3 tis. osôb (predchádzajúce bydlisko). Ako je zrejmé z obr. 3, dominovali predovšetkým okresy v širšom zázemí hlavného mesta (Malacky, Dunajská Streda, Modra, Galanta, Šamorín, Šaľa, Trnava), ale z pohľadu konceptu predchádzajúceho bydliska aj niektoré vzdialenejšie celky západného a juhozápadného Slovenska (okres Nitra, Trenčín, Komárno, Nové Zámky). Dôležitým z tohto hľadiska bolo tiež úzke prepojenie medzi mestským a vidieckym okresom Bratislavy. Pri oboch konceptoch nazerania na migráciu však zisťujeme, že už na začiatku 30. rokov bolo zo vzájomných tokov migračne ziskové zázemie hlavného mesta. Oveľa významnejšie sa to pritom prejavovalo pri analýze predchádzajúceho bydliska. Kým v meste Bratislava bolo v roku 1930 prítomných v čase sčítania niečo viac ako 4,8 tis. ľudí, ktorých predchádzajúce bydlisko bolo v niektorej z obcí vidieckeho okresu Bratislavy, naopak to bolo takmer 8,2 tis. osôb.

Z uvedeného je tiež zrejmé, že dôležitou súčasťou obyvateľstva medzivojnovkej Bratislavy predstavovali osoby pochádzajúce z iných krajín Československa a najmä cudziny. Počet osôb narodených v cudzine sa v roku 1930 dostal už na približne 14,3 tis. osôb a predchádzajúce bydlisko v cudzine uvádzalo takmer 13,7 tis. osôb. Z pohľadu iných krajín Československa mali miernu prevahu Čechy (13,5 tis. rodáci; 11,6 tis. predchádzajúce bydlisko) pred Moravou a Sliezscom (11 tis. rodáci; 9,5 tis. predchádzajúce bydlisko). Počet osôb z Podkarpatskej Rusi pritom dosahoval len 600 (rodáci) resp. 692 osôb (predchádzajúce bydlisko).

Ako ukazujú obr. 3 a 4, okrem hlavného mesta a okresov v jeho zázemí sa však vytvorili aj ďalšie pomerne dôležité migračné väzby v priestore západného a juhozápadného Slovenska. V drvivej väčšine pritom ide o susedné administratívne celky, často s obojstranným migračným prepojením. Z tých najdôležitejších migračných „dvojčiek“ môžeme spomenúť napríklad o Nitra – Topoľčany, Nitra – Nové Zámky, Nitra – Hlohovec, Trnava – Modra, Komárno – Dunajská Streda, Šamorín – Dunajská Streda a pod.

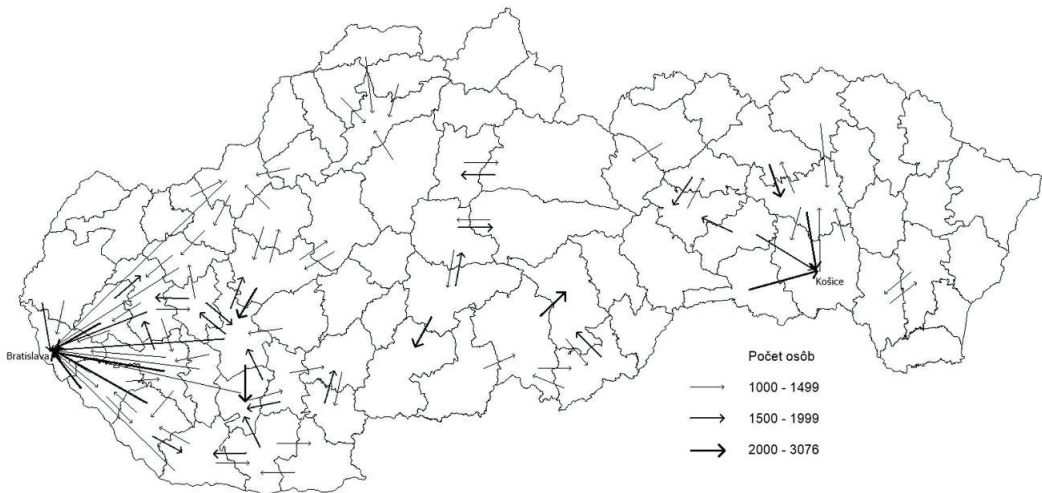
V ostatných častiach Slovenska tak intenzívne a vzájomne poprepájané migračné toky neidentifikujeme. Aj napriek tomu je však na obr. 3 a 4 možné identifikovať niektoré dôležité migračné centrá, na ktoré by sme upozornili. Na severe je to okres Žilina, ktorý sa stal cieľom pre migrantov najmä z oblasti Kysúc, ale aj okresu Turčiansky Svätý Martin (obr. 3). Na strednom Slovensku ide predovšetkým o okresy Banská Bystrica – Brezno nad Hronom a Banská Bystrica – Zvolen. V Podtatranskej oblasti sa vytvorilo úzke migračné prepojenie medzi okresmi Liptovský Svätý Mikuláš a Ružomberok. Zaujímavá situácia bola podľa výsledkov sčítania ľudu 1930 na juhu stredného Slovenska. Najmä z okresu Zvolen odišli početné migračné prúdy rodákov smerom do okresu Krupina, Lučenec a v menšej miere aj Modrý Kameň a Rimavská Sobota. Obojstranne významné toky sa sformovali tiež medzi okresmi Lučenec a Rimavská Sobota (obr. 3). V menšej miere si obyvateľstvo vymieňali tiež celky Lučenec – Feledince (dnes Jesenské), Rimavská Sobota – Feledince.

Najmenej migračných tokov, ktorých by sa zúčastnilo viac ako 1000 osôb registrujeme vo východnej časti Slovenska. Dominantnú pozíciu si tu jednoznačne vytvorilo z hľadiska procesu migrácie druhé najväčšie mesto a jeho vidiecky okres. V roku 1930 bolo prítomných v druhom najväčšom meste Slovenska niečo viac ako 70 tis. osôb. Z toho sa priamo v meste narodilo približne 24,3 tis. osôb a necelých 24 tis. tu malo predchádzajúce bydlisko. Ďalších takmer 24 tis. prítomných sa narodilo v inom okrese Slovenska. Ako je zrejmé z obr. 4, išlo najmä o geograficky blízke okresy ako Moldava nad Bodvou, Prešov a Gelnica. Nad nimi vyčnieval ešte vidiecky okres Košíc, v ktorom sa narodilo takmer 4,8 tis. prítomných osôb. Dôležitým zdrojom imigrantov v metropole východe sa stali tiež Čechy, v ktorých rodisko deklarovalo takmer 6,6 tis. prítomných osôb. Rodisko v niektorom z okresov Moravy a Sliezska malo ďalších 4,4 tis. osôb v Košiciach. Nezanedbateľnou populačnou zložkou boli tiež rodáci z Podkarpatskej Rusi (viac ako 2,1 tis. osôb). Z cudziny pochádzalo takmer 8,9 tis. prítomných.

Obr. 3. Hlavné smery presťahovania medzi okresom rodiska a okresom sčítania osôb v roku 1930 na Slovensku. (Zostavili autori).

Ak sa na migráciu do Košíc pozrieme optikou predchádzajúceho bydliska, potom najdôležitejšiu časť tvorili aj v tomto prípade osoby prisťahované z cudziny (7,1 tis.). Nasledovali Čechy (5,6 tis.) a vidiecky okres Košíc (takmer 5,6 tis.). Z Moravy a Sliezska sa prisťahovalo necelých 3,9 tis. osôb a z najvýchodnejšej krajiny medzivojnového Československa pochádzalo viac ako 2,5 tis. osôb. V kontexte vnútornej migrácie po spomínanom vidieckom okrese dôležitú úlohu v procese formovania mestskej populácie tiež zohrávali už vyššie spomínané okresy Moldava nad Bodvou, Prešov a Gelnica.

Obr. 4. Hlavné smery presťahovania medzi okresom predchádzajúceho bydliska a okresom sčítania osôb v roku 1930 na Slovensku. (Zostavili autori).

Na rozdiel od Bratislavy však Košice zo vzájomného sťahovania so svojím bezprostredným zázemím obyvateľstvo nestrácali. Migračná bilancia s vidieckym okresom bola či už z pohľadu rodákov (+3,8 tis. osôb) alebo predchádzajúceho bydliska (+3,9 tis. osôb) v oboch prípadoch kladná.

Okrem Košíc významnejšie migračné toky na východe Slovenska vznikli ešte medzi okresmi Košice vidiek – Prešov, Prešov – Sabinov, Spišská Nová Ves – Levoča a na juhovýchode medzi okresom Trebišov a Michalovce (obr. 3 a 4).

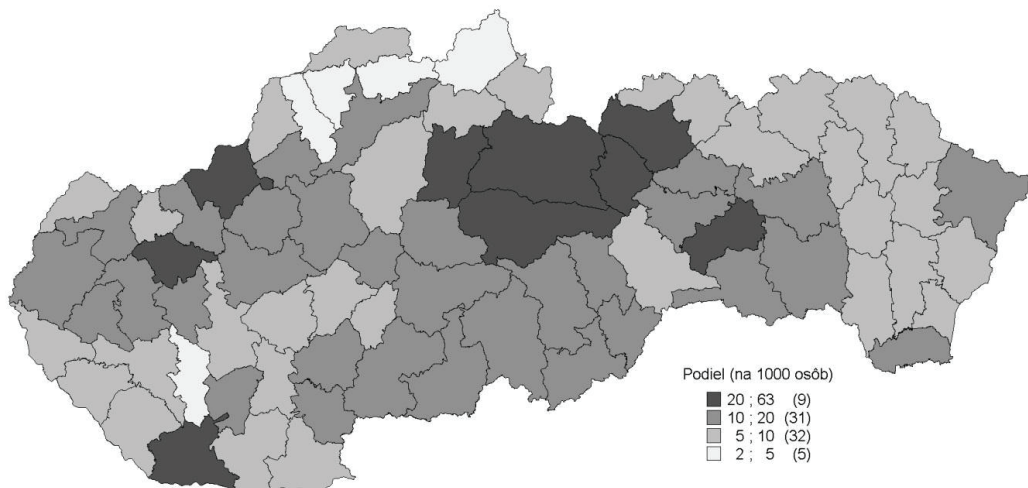
Na základe informácie o stálosti pobytu osoby v obci sčítania v roku 1930 vieme povedať, že na Slovensku bolo dočasne prítomných necelých 45 tis. osôb a naopak niečo viac ako 47 tis. osôb bolo zistených, že je v obci dočasne neprítomných.

Z priestorového hľadiska pritom platilo, že najčastejšie dočasne prítomné osoby (obr. 5) boli v okresoch v Podtatranskej oblasti. Išlo najmä o celky ako Ružomberok, Liptovský Mikuláš, Brezno, Poprad a Kežmarok, kde ich podiel prekročoval 2 %. Podobné zastúpenie dočasne prítomných osôb nachádzame tiež v okresoch Trenčín, Gelnica, Komárno a Piešťany. Nevieme presne vysvetliť prečo išlo práve o tieto okresy, ale môžeme sa domnievať, že časť padala na vrub dočasnej dochádzky za prácou, či potenciálneho využívania rekreačných, kúpeľných a iných ozdravných možností lokalizovaných v danom okrese.

Na druhej strane najnižšie zastúpenie dočasne prítomných identifikujeme najmä na východe a severovýchode Slovenska a tiež v niektorých okresoch Oravy a Kysúc. Vo všeobecnosti ide o celky, v ktorom dochádzka za prácou ako hlavný motív dočasnej prítomnosti osôb nenašla väčšie uplatnenie, keďže ide o celky, v ktorých aj bývajúc obyvateľstvo malo problémy nájsť si obživu.¹⁴ Do tejto skupiny patrili pritom aj viaceré okresy nachádzajúce sa na Podunajskej nížine

¹⁴ Bližšie napr. PRANDA, Adam. Príčiny vzniku a rozvoja doplnkových zamestnaní na Kysuciach 2. In Slovenský národopis, 1966, roč. 14, č. 1, s. 3-61; ŠUSTEKOVÁ, Ivana. Kolonizácie a migrácie a ich vplyv na formovanie kultúrnych tradícií Kysúc. In Etnologické rozpravy, 2011, roč. 18, č. 1-2, s. 162-178.

(s výnimkou okresu Komárno), ktoré ležali v zázemí viacerých veľkých hospodárskych centier. Môžeme predpokladať, že práve tie sa vyznačovali a boli strediskami dochádzky do zamestnania. Okrem toho je tiež potrebné povedať, že značná časť tohto obyvateľstva žila v priestore najúrodnejšej oblasti Slovenska a primárne sa venovala poľnohospodárskemu sektoru v mieste svojho bydliska.

Obr. 5. Podiel dočasne prítomných osôb v okresoch Slovenska podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1930. (Zostavili autori).

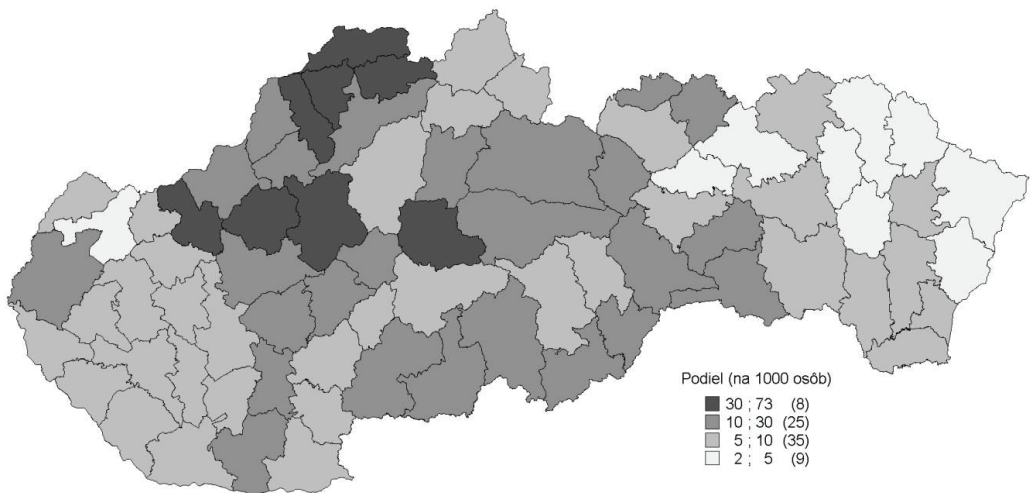
Jednoznačne najdôležitejším centrom vyznačujúcim sa dočasnou neprítomnosťou väčšieho počtu osôb (obr. 6) boli okresy na severe stredného Slovenska. Išlo predovšetkým o kysucký región (Čadca, Kysucké Nové Mesto) a na neho nadväzujúce niektoré okresy Považia (Veľká Bytča, Považská Bystrica). Tento stav bol predovšetkým výsledkom nepriaznivej hospodárskej situácie v týchto oblastiach, ktoré sa dlhodobo vyznačovali emigráciou do zahraničia¹⁵ a tiež dočasným odchodom za prácou, pričom ďalšou podporou pre tento druh typ aktívnej životnej stratégie vznikli rozmachom ostravského banského a hutníckeho komplexu v tesnej blízkosti¹⁶. Navyše po rozpade Rakúsko-Uhorska a vzniku samostatného Československa tento priestor už nepredstavoval zahraničie. Okrem toho je tiež potrebné spomenúť, že okrem blízkosti priaznivo vplýval aj efekt jazykovej príbuznosti.

Okrem nich nad hranicu 30 dočasne neprítomných osôb z 1000 bývajúcich ľudí sa nachádzal pás okresov tiahnuci sa od Nového Mesta, Bánoviec až po Prievidzu a tiež do tejto skupiny spadali okres Banská Bystrica (obr. 6). Kým v prvých troch prípadoch centrom dochádzky bol pravdepodobne predovšetkým Trenčín, ktorý aj patril k okresom s najvyšším podielom dočasne prítomných osôb, v prípade Banskej Bystrice pripadali do úvahy viaceré hospodárske centrá ako napr. Ružomberok, Liptovský Mikuláš, Brezno a pod. Aj v tomto prípade sa práve tieto regióny vyznačovali najvyšším podielom dočasne prítomných osôb.

¹⁵ Napríklad KRASULA, Radovan. Stručná prologomena k problematike vysťahovalectva zo Slovenska a osobitne Horných Kysúc. In Zborník Kysuckého múzea v Čadci 10., Čadca, 2006, s. 9-14.

¹⁶ Bližšie k tejto problematike napríklad: ŠRAJEROVÁ, Oľga. Kysučania na Ostravsku po roku 1945. In *Historica* 16, Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis, 2009, s. 307-316.

Najnižší podiel osôb, ktoré boli v čase sčítania 1930 dočasne mimo svoje bydlisko nachádzame predovšetkým na východe a severovýchode krajiny. Domnievame sa, že výrazná geografická marginalizácia tohto regiónu vzdialeného mimo hlavné ekonomické centrá Slovenska pravdepodobne neumožňovala širšie rozvinutie stratégie dočasného odchodu za prácou mimo miesto bydliska. Keďže tieto okresy skôr migráciou strácali obyvateľstvo (pozri obr. 6) je zrejmé, že svoju nepriaznivú ekonomickú situáciu obyvateľstvo riešilo najmä trvalým odchodom. Druhou kompaktnejšou oblasťou s relatívne nízkym podielom dočasne neprítomného obyvateľstva boli okresy Podunajskej nížiny a pahorkatiny, teda oblasti s najpríhodnejšími podmienkami pre rozvoj poľnohospodárskej výroby. To mohlo prispievať k značnej priestorovej stabilite miestneho obyvateľstva, ktoré nemalo tendencie dočasne a ani trvalo opúšťať svoje bydlisko.

Obr. 6. Podiel dočasne neprítomných osôb v okresoch Slovenska podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1930. (Zostavili autori).

Nemenej dôležitou informáciou, ktorú výsledky československých medzivojnových cenzov poskytujú, je aj doba (resp. rok), kedy presťahované osoby do miesta bydliska prišli. To umožňuje aspoň nepriamo analyzovať časovanie a objem migračných tokov v populácii na území Slovenska.

Podľa výsledkov sčítania 1921 malo k rozhodujúcemu okamihu cenzu iné bydlisko na Slovensku ako svoje rodisko takmer 950 tis. osôb. Z časového hľadiska sa pritom do obce pobytu viac ako štvrtina z nich presťahovala ešte v 19. storočí. Ďalšia približne tretina zmenila svoje rodisko ešte pred vypuknutím prvej svetovej vojny. Nie je pritom prekvapivé, že práve počas obdobia svetového konfliktu podiel prítomných osôb v obci, ktorých rodisko bolo inde klesol pod desatinu. K opätovnému oživeniu priestorového pohybu došlo až po vojne a to najmä v roku 1920, keď sa za jediný kalendárny rok presťahovala približne pätina z celkového vyššie uvedeného počtu osôb. Najvýraznejšie sa to dotklo najmä župy so sídlom v Liptovskom Svätom Mikuláši a v Turčianskom Svätom Martine, kde podiel presťahovaných osôb v roku 1920 dosahoval 22 – 24 %. Keďže publikované výsledky umožňujú analyzovať aj nižšiu administratívnu úroveň, zisťujeme, že povojnová

migračná vlna sa najvýraznejšie odzrkadlila na prítomnom obyvateľstve niektorých miest (Jelšava, Sabinov, Levoča, Trenčín, Košice) a okresoch na východe a na strednom Slovensku (napr. okres Ružomberok, Trstená, Liptovský Hrádok, Ilava, Tvrdošín) s viac ako štvrtinou prisťahovaných osôb v roku 1920 z celkového počtu prítomných, ktorých rodisko nebolo v mieste sčítania.

O necelých 10 rokov neskôr druhé československé sčítanie zaznamenalo, že počet prisťahovaných na území Slovenska už dosahoval približne 1,1 mil. osôb. Potvrdila sa pritom zvyšujúca početnosť presťahovaní v prvej povojnovej dekáde. Kým v rokoch 1920 – 1924 sa prisťahovalo do miesta bydliska niečo viac ako 176 tis. osôb, v rokoch 1925 – 1929 to už bolo viac ako 303 tis. Pre porovnanie dopĺňame, že počas väčšinou vojnou zasiahnutého obdobia 1915 – 1919 išlo len o necelých 84 tis. ľudí. Z uvedeného tak vyplýva, že podľa údajov zo sčítania 1930 z celkového počtu presťahovaných sčítaných na Slovensku zmenilo obec svojho bydliska takmer 28 % v rokoch 1925 – 1929 a ďalších viac ako 16 % v rokoch 1920 – 1924. Ak k tomu pripočítame pomerne vysokú početnosť presťahovaní v samotnom roku 1930, keď podľa výsledkov cenzu zmenilo bydlisko v tomto roku viac ako 170 tis. osôb (takmer 16 % z presťahovaných), zistíme, že medzi rokmi 1920 a 1930 zmenilo svoje bydlisko takmer 650 tis. osôb, čo je takmer 60 % zo všetkých, ktorí v druhom československom sčítaní uviedli, že zmenili miesto svojho bydliska do rozhodujúceho okamihu.

Sťahovanie v rámci medzivojnového Československa

Ako vyplýva z predchádzajúcej analýzy vnútornej migrácie v rámci územia Slovenska, podľa výsledkov medzivojnových sčítaní ľudu približne 8 % prítomných osôb zistených sa nenarodilo na Slovensku. V absolútnom vyjadrení tak išlo o niečo viac ako 240 tis. resp. 266 tis. osôb.

Ak sa detailnejšie pozrieme na miesto ich narodenia, zistíme, že v prvom povojnovom sčítaní mali miernu prevahu osoby narodené v cudzine (pozri nižšie), keďže tieto tvorili približne 140 tis. osôb. V rámci československých krajín zohrávali hlavné slovo Čechy, v ktorých sa narodilo necelých 51 tis. prítomných osôb na Slovensku. Ďalších niečo viac ako 39 tis. malo rodisko na Morave a v Sliezsku. Najmenej rodákov prítomných na Slovensku pochádzalo z Podkarpatskej Rusi (necelých 10 tis.). Hlavným cieľom na Slovensku kam smerovali rodáci zo západnej časti Československa bola Bratislava a samotná Bratislavská župa. Celkovo tu bolo prítomná viac ako tretina (36 %; 32,2 tis.) všetkých osôb narodených v Česku. S výrazným odstupom nasledovala Košická župa (18%, 16,4 tis. osôb). Naopak najmenej rodákov zo západných krajín medzivojnového Československa odhalilo sčítanie ľudu z roku 1921 v Nitrianskej župe (9 %, 7,8 tis. osôb).

Hlavné zdrojové oblasti migrácie na Slovensko predstavovalo hlavné mesto Československa s celou Pražskou župou. Spoločne sa v tomto priestore narodilo niečo viac ako 14,7 tis. osôb prítomných v prvom československom sčítaní na Slovensku. Išlo tak o viac ako 16 % z celkového počtu rodákov z Česka prítomných v roku 1921 na Slovensku. Ďalšími dôležitými zdrojovými centrami boli niektoré geograficky blízke hranice. Išlo najmä o župy so sídlom v Uherskom Hradišti (9,4 tis.; 10,4 %), Olomouci (8,6 tis.; 9,6 %) a v Brne (8,2 tis.; 9,1 %). Naopak

najmenej častými na Slovensku boli rodáci zo župy Karlovy Vary (1,8 tis.; 2 %) a Česká Lípa (2,6 tis.; 2,9 %).

Ako bolo spomenuté vyššie, na území Slovenska v sčítaní ľudu 1921 bolo prítomných takmer 10 tis. osôb, ktorých rodisko bola Podkarpatská Rus. Drvivá väčšina z nich (takmer 80 %) bola v čase sčítania prítomná v Košickej župe. Išlo predovšetkým o rodákov z mestského a vidieckeho okresu Užhorod, ktorí tvorili spoločne približne 35 % prítomných osôb narodených na Podkarpatskej Rusi. Zhruba ďalšia desatina sa narodila v meste Mukačevo alebo v okrese Mukačevo vidiek. Za zmienku ešte stoja ešte geograficky blízke okresy Veľký Berezny (takmer 8 %) a Mukačevo mesto a Mukačevo vidiek (spoločne necelých 9 %). Ak sa pozrieme na miesto, kde tieto osoby boli v čase sčítania prítomné, išlo najmä o celky (okres Kapušany, Sobrance, Michalovce, Snina) v blízkom susedstve s uvedenými okresmi rodiska. Z uvedeného je tak zrejmé, že kľúčovým faktorom pri presťahovaní sa na územie Slovenska bola geografická blízkosť, pričom skôr išlo o obyvateľstvo najväčších miest Podkarpatskej Rusi, prípadne o osoby žijúce v ich zázemí.

Výsledky sčítania ľudu z roku 1921 odhalili aj opačnú tendenciu, a to sťahovanie rodákov zo Slovenska do iných krajín medzivojnového Československa. V prvom československom cenze však išlo len o necelých 41 tis. osôb. Väčšina z nich (takmer 32 tis. osôb) pritom bola prítomná v západných častiach republiky. Medzi hlavné centrá prisťahovania zo Slovenska patrilo predovšetkým hlavné mesto Praha (3,7 tis.), ktoré spoločne s celou Pražskou župou boli miestom, kde bolo sčítaných viac ako 5,4 tis. osôb (17 %) narodených na Slovensku. Ďalšími imigračnými cieľmi boli podľa výsledkov sčítania ľudu 1921 geograficky blízke župy na východe českých krajín. Išlo najmä o župu Moravská Ostrava (3,9 tis.; 12,3 %), Uherské Hradiště (3,6 tis.; 11,2 %) a Olomouc (3,2 tis.; 10,2 %). Ak sa pozrieme na miesto narodenia, najčastejšie osoby prítomné v niektorej krajine Česka pochádzali zo župy so sídlom v Turčianskom Svätom Martine (9,1 tis., 28,6 %) a v Bratislave (8,4 tis.; 26,2 %). Naopak najmenej rodákov zo Slovenska sčítaných v Čechách, na Morave alebo Sliezsku identifikujeme zo župy Liptovský Svätý Martin (2,4 tis.; 7,5 %) a Košice (3,4 tis.; 11 %). Práve Košická župa však mala pomerne úzke prepojenie na Podkarpatskú Rus. Celkovo pritom podľa výsledkov sčítania ľudu 1921 bolo v tejto najvýchodnejšej krajine Československa prítomných necelých 8,1 tis. osôb narodených na Slovensku, no približne 72 % z nich sa narodilo v Košickej župe. Išlo predovšetkým o rodákov z niektorých geograficky blízkych okresov, ako boli Kapušany, Sobrance, Michalovce, či Snina.

V druhom medzivojnovom československom sčítaní sa situácia na Slovensku zmenila. Miernu prevahu získali osoby narodené v niektorej z československých krajín (viac ako 142 tis. osôb, 53,3 %), kým rodisko v cudzine uviedlo niečo viac ako 124 tis. osôb (46,6 %). Opätovne o niečo častejšie pritom išlo o osoby z Čiech (66 tis.) ako z Moravy a Sliezka (necelých 61 tis.), aj keď rozdiely medzi nimi sa vyrovnali. Dôležitými zdrojovými oblasťami podľa rodiska i obce predchádzajúceho pobytu sa stali najmä najväčšie dve mestá Česka (Praha a Brno) a tiež niektoré okresy v blízkostiach hraníc so Slovenskom (Uherský Brod, Hodonín, Uherské Hradiště, Olomouc, Přerov, Vyškov). Cieľom týchto migrácií bola opätovne predovšetkým Bratislava, v ktorej bolo sčítaných 21 tis. osôb narodených a približne 25 tis. osôb

pristáňovaných z obce nachádzajúcej sa na území Čiech, Moravy alebo Sliezska. Ak k tomu pripočítame aj vidiecky okres Bratislavy, potom v tomto priestore bolo sčítaných 24 resp. 30 tis. osôb pochádzajúcich zo západnej časti republiky. Ďalším dôležitým centrom, ktoré sa stali cieľom pristáňovaných z Česka boli Košice. Podľa údajov z cenzu 1930 malo rodisko v Čechách, na Morave alebo Sliezske približne 11 tis. osôb v meste. Predchádzajúcu obec bydliska na území Česka pritom uviedlo niečo viac ako 9,5 tis. prítomných osôb v Košiciach. Okrem Bratislavy a Košíc migrácia zo západných krajín Československa smerovala aj do niektorých ďalších dôležitých hospodárskych a správnych centier Slovenska. Išlo najmä o mestá v západnej a juhozápadnej časti krajiny (napr. Trnava, Trenčín, Nitra, Nové Zámky, Komárno), ale aj niektoré stredoslovenské centrá (napr. Turčiansky Svätý Mikuláš, Turčiansky Svätý Martin, Banská Bystrica, Zvolen, Lučenec). Z východoslovenských za zmienku okrem mestského okresu Košíc stál ešte Prešov.

Rovnako sa zvýšil aj počet osôb prítomných na Slovensku a narodených v Podkarpatskej Rusi. Konkrétne v roku 1930 išlo o približne 15,3 tis. ľudí. Keďže druhé československé sčítanie zisťovalo aj predchádzajúcu obec bydliska, vieme, že takúto na Podkarpatskej Rusi malo necelých 15,2 tis. osôb prítomných v čase cenzu na Slovensku. Cieľmi imigrácie naďalej zostávali niektoré geograficky blízke okresy východného Slovenska (napr. Kráľovský Chlmec, Sobrance, Veľké Kapušany, Michalovce, Snina, Sobrance, Trebišov), ale zvyšoval sa tiež význam veľkých miest (Prešov, Košice, Bratislava). Predovšetkým východoslovenská metropola sa stal celkom s najväčším počtom prítomných osôb narodených (viac ako 2,1 tis.) a pristáňovaných (viac ako 2,5 tis.) z obce na území Podkarpatskej Rusi.

V prvej dekáde existencie samostatného Československa došlo tiež k prehĺbeniu migračných prúdov smerom zo Slovenska. Celkovo počet osôb narodených na Slovensku a sčítaných v niektorej inej československej krajine prekročil hranicu 89 tis. osôb. V Čechách to bolo viac ako 45,7 tis. osôb, na Morave a v Sliezske ďalších takmer 28,5 tis. a v Podkarpatskej Rusi viac ako 14,5 tis. osôb.

Ešte o niečo vyšší počet osôb zo Slovenska v inej krajine Československa v roku 1930 priniesli údaje podľa konceptu predchádzajúceho bydliska. Aj v tomto prípade prím hrali Čechy, kde bolo prítomných takmer 47,4 tis. osôb, ktorých predchádzajúce bydlisko bolo v niektorej z obcí Slovenska. Na Morave a v Sliezske sa sčítalo takmer 32,6 tis. a v Podkarpatskej Rusi viac ako 15 tis. takýchto osôb.

Pri detailnejšom pohľade bez ohľadu na použitý koncept sledovania migrácie je zrejmé, že v priestore Čiech bola hlavnou cieľovou destináciou migrantov zo Slovenska Praha (takmer 9 tis. rodákov, resp. 12,5 tis. osôb s predchádzajúcim bydliskom na Slovensku) spolu s jej vidieckymi okresmi (severný, východný a západný; približne 2,1 tis. rodákov, resp. 1,6 tis. osôb s predchádzajúcim bydliskom na Slovensku). Viac ako 1000 osôb narodených alebo s predchádzajúcim bydliskom na Slovensku dosahovali aj ďalšie tri okresy na severe a západe Čiech (Jaroměř, Litoměřice, Plzeň).

Na Morave a v Sliezske dominovalo ako centrum imigrácie osôb zo Slovenska zemské hlavné mesto Brno. Podľa údajov z cenzu 1930 tu bolo sčítaných viac ako 3,2 tis. rodákov a takmer 4,7 tis. osôb s predchádzajúcim bydliskom na Slovensku. Aj v jeho prípade zohrávalo dôležitú úlohu zázemie (okres Brno okolí), kde bolo prítomných takmer 1,5 tis. slovenských rodákov a takmer 2,1 tis.

osôb deklarujúcich predchádzajúce bydlisko na Slovensku. Dôležitými cieľovými priestormi migračných tokov zo Slovenska boli tiež okresy Hodonín, Olomouc a Moravská Ostrava (2,6 tis. rodákov; 2,8 tis. osôb s predchádzajúcim pobytom na Slovensku). Posledný menovaný administratívny celok predstavoval druhé najdôležitejšie centrom slovenskej imigrácie na Morave.

Prehľbovanie kontaktov v rámci spoločného štátu prispelo tiež k zvyšovaniu počtu osôb narodených na Slovensku a prítomných v Podkarpatskej Rusi (takmer 14,6 tis.), resp. osôb, ktorých predchádzajúce bydlisko bolo na území Slovenska (viac ako 15 tis.). Naďalej však hlavným cieľom zostávali najväčšie mestá Podkarpatskej Rusi a ich zázemie. Zvýraznila sa však pozícia Užhorodu. Celkovo v tomto priestore (spolu so zázemím) bolo v roku 1930 sčítaných viac ako 7,2 tis. osôb narodených na Slovensku, resp. viac ako 7,6 tis. ľudí, ktorých predchádzajúcim bydliskom bola nejaká obec na území Slovenska. V Užhorode a jeho vidieckom okrese tak bola v roku 1930 sčítaná takmer polovica všetkých osôb sčítaných v Podkarpatskej Rusi pochádzajúcich zo Slovenska. Ďalšia približne štvrtina prisťahovaných zo Slovenska smerovala do Mukačeva (mestský a vidiecky okres spolu) a do okresu Berehovo.

Cudzinci na Slovensku v medzivojnovom období

Na základe vyplnenia údajov o domovskej resp. štátnej príslušnosti je možné vo výsledkoch sčítania ľudu 1921 a 1930 analyzovať aj prítomnosť cudzích štátnych príslušníkov na území Slovenska. Ako ukazuje prvotný pohľad na početnosť, medzi oboma cenзами došlo k pomerne výraznému nárastu. Kým v roku 1921 bolo sčítaných niečo viac ako 42,3 tis. osôb s inou ako československou štátnou príslušnosťou, v roku 1930 bolo na Slovensku v čase sčítania už prítomných viac ako 75,6 tis. cudzincov. Ak tieto čísla dáme do pomeru s celým obyvateľstvom Slovenska, potom na každých 1000 osôb pripadalo podľa výsledkov prvého československého sčítania niečo viac ako 14 cudzincov, kým na základe druhého sčítania to už bolo takmer 23 cudzích štátnych príslušníkov. Zaujímavosťou z tohto hľadiska je, že vďaka tomuto významnému nárastu sa Slovensko na začiatku 30. rokov stalo v medzivojnovom Československu krajinou s najvyšším podielom cudzincov.¹⁷ Keďže kľúčovým aspektom bol práve spomínaný nárast počtu cudzincov medzi sčítaniami 1921 a 1930, pokúsime sa pozrieť bližšie na uvedené čísla.

Štátnu príslušnosť po rozpade Rakúsko-Uhorska a vzniku Československa v novom štátnom útvare určovali mierové zmluvy a na ich základe následne ústavný zákon č. 236 Sb. z. a n.¹⁸ Výsledkom týchto politických otrasov bol

¹⁷ Pre porovnanie v Čechách cudzinci v roku 1930 tvorili len niečo viac ako 13 % a na Morave a v Sliezsku sa ich podiel pohyboval tesne pod 18 %. Veľmi podobná situácia ako na Slovensku pritom bola v Podkarpatskej Rusi, kde na 1000 prítomných osôb pripadalo niečo viac ako 22 cudzincov.

¹⁸ Detailne je problematika získavania československého štátneho občianstva diskutovaná v textovej časti ku sčítaniu ľudu 1921, a to v BOHÁČ, Časť textová, s. 53*. Rovnako v tejto práci sú uvedené aj podmienky získavania cudzieho štátneho občianstva osôb (konkrétne Rakúska, Maďarska, Talianska, Poľska, Rumunska, Srbsko-chorvátsko-slovinský štát), ktoré mali domovské právo v novovzniknutom Československu.

okrem iného aj významný pokles počtu cudzincov na Slovensku, ktorý zachytilo prvé československé sčítanie. Podľa údajov uverejnených v poslednom uhorskom sčítaní ľudu z roku 1910, totižto bolo na území 16 „slovenských žúp“ a 4 miest (Bratislava, Komárno, Banská Štiavnica a Košice) sčítaných niečo viac ako 67 tis. cudzincov.¹⁹ Len necelá tretina z nich však mala štátnu príslušnosť v priestore územia Čiech, Moravy a Sliezska. Z priestorového hľadiska najvyššie zastúpenie (viac ako 30 cudzincov na 1000 obyvateľov) pritom cudzinci dosahovali v Liptovskej a Košickej župe²⁰ a naopak najnižšiu váhu identifikujeme v Nitrianskej a Zvolenskej župe (5 – 7 ‰). Práve v spomínaných dvoch župách s najvyšším zastúpením cudzincov došlo v povojnovom sčítaní ľudu z roku 1921 aj k najvýraznejšiemu poklesu podielu. Ten je do značnej miery možné vysvetliť predovšetkým úbytkom osôb s domovskou príslušnosťou v Haliči.²¹ Rovnako k dôležitému poklesu podielu cudzincov došlo tiež v župách na severe (Turčiansky Svätý Martin) a západe (Bratislava) republiky. Tento vývoj bol do značnej miery podmienený vznikom spoločného československého štátu a osoby s domovským právom v Sliezske a na Morave sa tým pádom poväčšine stali československým štátnymi občanmi.

Následný nárast počtu a podielu cudzincov na Slovensku je medzi sčítaniami 1921 a 1930 možné vysvetliť viacerými faktormi. Prvým je prirodzený migračný vývoj, keď sa na Slovensko vrátil početný kontingent reemigrantov, ktorí už mohli medzitým nadobudnúť štátne občianstvo inej krajiny. Ďalej ide o častejšiu prítomnosť osôb z okolitých krajín, ktoré v čase sčítania boli prítomné na Slovensku z rôznych dôvodov (rodinné, pracovné a pod.). Tento faktor však pravdepodobne nehral významnejšiu úlohu, keďže spomedzi cudzincov len asi 5 % z nich bolo podľa výsledkov sčítania ľudu 1930 na území Slovenska len dočasne.

V neposlednej rade môže byť nárast počtu cudzincov aj výsledkom štatistického spresnenia ich zisťovania v rámci sčítania ľudu 1930. Ako uvádza Korčák, na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi si osoby „namnože dobre neuvědomili rozdíl mezi administrativní praxí maďarskou a československou, podle níž se domovské příslušnosti nenabýva 4letým pobytem v obci ipso iure, nýbrž se k tomu vyžaduje výslovné deklarace, vyvolané řízením.“²²

Z priestorového hľadiska dlhodobo najvyšší podiel cudzincov dosahovali dlhodobo okresy na východe Slovenska. Špecifická z tohto hľadiska bola predovšetkým pozícia okresu Humenné, kde podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1930 pripadalo na 1000 osôb viac ako 100 cudzích štátnych príslušníkov. Dominantnú úlohu na tom zohrávala prítomnosť osôb s poľskou štátnou príslušnosťou. Práve tá sa stala kľúčovou aj pre nadpriemerné zastúpenie cudzincov v prípade ďalších východoslovenských okresoch. V rozmedzí 5 – 8 % sa ich podiel totižto pohyboval celkovo v 8 celkoch na východe a severovýchode Slovenska. Konkrétne išlo

¹⁹ Podrobne sú údaje uverejnené BOHÁČ, Část textová, s. 55*.

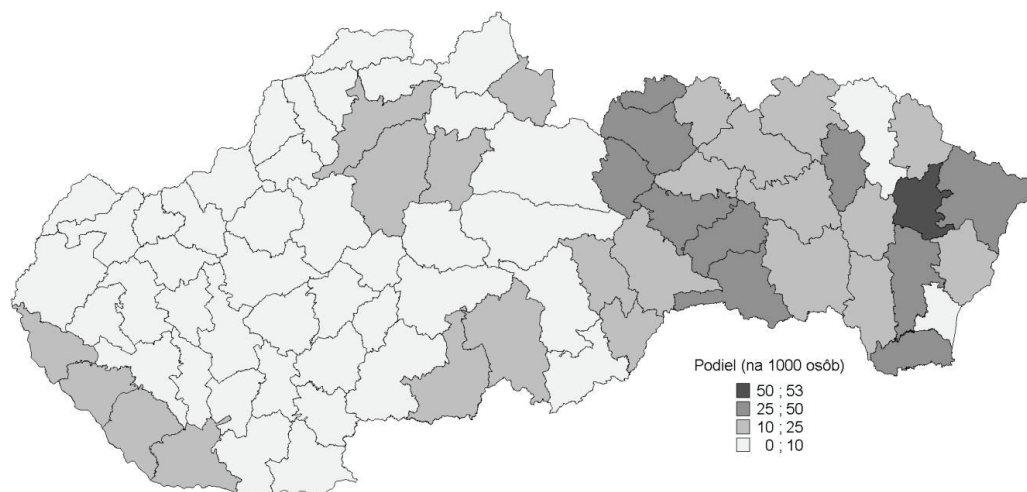
²⁰ Údaje boli publikované už podľa územnosprávneho členenia v roku 1921.

²¹ BOHÁČ, Část textová, s. 56*.

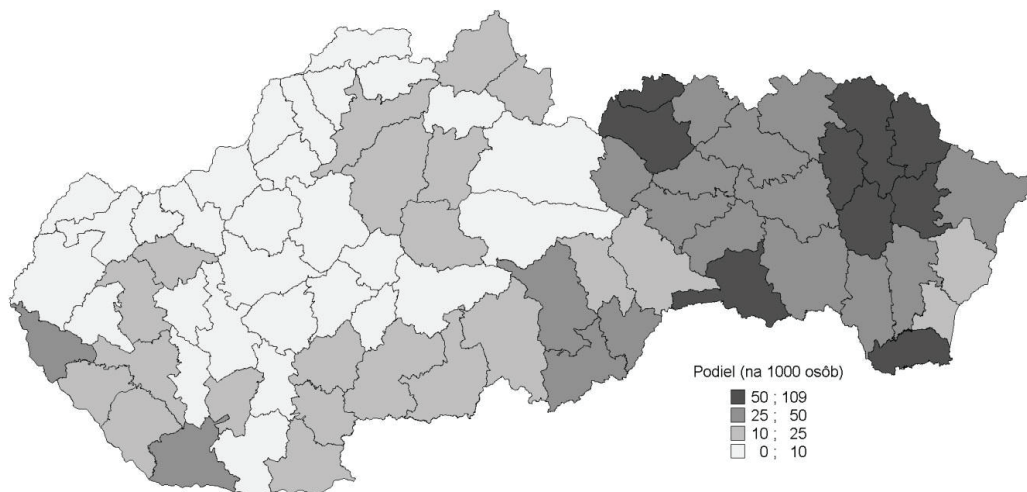
²² KORČÁK, Jaromír. Přehled výsledků. In In Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 1. prosince 1930, Díl I. růst, koncentrace a hustota obyvatelstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání. Československá statistika sv. 98, řada VI., sešit 7, Praha, 1934, s. 49*.

o Vranov nad Topľou (7,2 %), Kežmarok (6,5 %), Medzilaborce (6,4 %), Stropkov (6,1 %), Giraltovce (6,0 %), Kráľovský Chlmec (5,8 %), Spišská Stará Ves (5,4 %) a Moldava nad Bodvou (5,2 %). V ďalších 12 okresoch (obr. 7) sa podiel cudzincov v tomto priestore pohyboval na úrovni 2,5 – 5,0 %.

Druhým priestorom s vyšším zastúpením cudzincov predstavoval pás prihraničných okresov na juhu a juhozápade Slovenska. Podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1930 išlo najmä o súbor okresov Rimavská Sobota, Tornaľa a Feledince (dnes Jesenské) a na juhozápade okres Bratislava a Komárno s 2,5 – 5,0 % osôb deklarujúcich cudziu štátnu príslušnosť (obr. 8). V ďalších okresoch v tomto priestore už podiel cudzincov bol v druhom československom sčítaní nižší (1,0 – 2,5 %) (pozri obr. 8). Vzhľadom na geografickú lokalizáciu neprekvapuje, že rozpadom Uhorska a vznikom štátnej hranice s Maďarskom a Rakúskom išlo práve o tieto dva štáty, ktorých príslušníci v tomto priestore boli najčastejšie prítomní.

Obr. 7. Podiel cudzích štátnych príslušníkov v okresoch Slovenska podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1921. (Zostavili autori).

Obr. 8. Podiel cudzích štátnych príslušníkov v okresoch Slovenska podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1930. (Zostavili autori).

Tak napríklad štátny príslušníci Maďarska dosahovali spomedzi prítomného obyvateľstva v roku 1930 najvyšší podiel v okresoch Kráľovský Chlmec (4,7 %), Moldava nad Bodvou (3,7 %), Tornaľa (3,3 %), Feledince (3,0 %) a tiež v okrese Rimavská Sobota a Komárno s viac ako 2 %. V ostatných prihraničných okresoch od Bratislavy vidiek po Veľké Kapušany a Kráľovský Chlmec tvorili približne 0,5 – 2,0 % prítomného obyvateľstva.

Na identifikovanom vyššom podiele cudzincov v okrese Bratislava vidiek okrem štátnych príslušníkov Maďarska mala svoj nezanedbateľný vplyv aj prítomnosť osôb z Rakúska. Ich najväčšie zastúpenie pritom nachádzame práve v okrese Bratislava vidiek (1,1 %) a tiež v okrese Malacky (0,5 %).

Z uvedeného prehľadu je zrejmé, že medzi cudzincami na Slovensku v oboch medzivojnových československých sčítaniach ľudu mali dominantné postavenie predovšetkým štátni príslušníci Poľska (resp. Poľska a Východnej Haliče v roku 1921) a Maďarska. Spoločne tvorili v oboch cenzoach necelých 70 % z celkového počtu prítomných cudzincov na Slovensku. Zaujímavosťou je, že kým v prvom povojnovom sčítaní mali prevahu cudzinci z Maďarska (39 %), v druhom už mierne prevažovali cudzí štátni príslušníci z Poľska (36 %). V absolútnom vyjadrení išlo v roku 1921 o približne 29,5 tis. osôb, kým v sčítaní 1930 o viac ako 52 tis.

Vzhľadom na predmetnú dominanciu Poľska a Maďarska je zrejmé, že ďalšie štátne príslušnosti boli medzi cudzincami v priestore Slovenska ďaleko menej početne zastúpené. V druhom československom sčítaní viac ako 1000 osôb dosahovali už len štátni príslušníci Rakúska (4,7 tis., 6,3 %), Rumunska (3,4 tis., 4,5 %), Juhoslávie (3,1 tis., 4,2 %), ZSSR a Ruska bez bližšieho označenia (2,6 tis., 3,5 %), Nemecka (1 tis., 1,4 %) a USA (1 tis., 1,4 %).²³

Záver

Komplexná analýza publikovaných empirických údajov získaných zo sčítaní ľudu 1921 a 1930 o rodákoch a obci predchádzajúceho bydliska poukázali, že približne dve tretiny sčítaných osôb boli prítomné v mieste svojho rodiska resp. nemali žiadnu migračnú históriu. To naznačuje na pomerne výraznú priestorovú sedenterizáciu obyvateľstva na Slovensku z hľadiska vnútorného sťahovania. Ešte nižšiu vnútornú migračnú dynamiku v medzivojnovom období dosahovala Podkarpatská Rus, pričom celkom opačná situácia bola v Čechách. Vzhľadom na uvedené sa môžeme domnievať, že predmetné zistenia boli predovšetkým podmienené nedostatočnými pracovnými možnosťami mimo miesto bydliska (resp. rodiska), pretrvávajúcou vysokou závislosťou na agrárnom sektore, ako aj existenciou rôznych foriem sekundárnej obživy spojenej s dočasnou migráciou. Rovnako na pomerne nízkej dynamike vnútornej migrácie sa pravdepodobne odzrkadľovala aj existujúca a medzigeneračne otestovaná migrácia najmä za prácou do zahraničia. Vo svojej podstate však išlo o vzájomné podmienenie, keďže obmedzené možnosti nájdenia obživy v rámci územia Slovenska v kombinácii s populačným tlakom v druhej polovici 19. storočia spoločne prispeli k sformovaniu aktívnej životnej stratégie v podobe zahraničnej emigrácie (dočasnej i tr-

²³ V zátvorke je okrem absolútnej početnosti uvedený aj podiel týchto osôb z celkového počtu sčítaných cudzincov na Slovensku podľa výsledkov sčítania ľudu 1930.

valej). To by aj vysvetľovalo, prečo práve oblasti severného a severovýchodného Slovenska sa podľa výsledkov sčítania ľudu z rokov 1921 a 1930 vyznačovali najvyšším podielom rodákov. Opačná situácia bola najmä na juhu a juhozápade Slovenska. Špecifické postavenie z tohto hľadiska mal mestský okres Bratislavy. Pomerne intenzívne migračné väzby sa rozvíjali nielen s jeho najbližším zázemím (okres Bratislava vidiek), ale aj niektorými celkami v jeho širšom obvode. Veľmi dôležitým poznatkom je, že už na začiatku 30. rokov 20. storočia existovali indície o prevahe sťahovania do blízkeho okolia Bratislavy, ako do samotného mesta. Vzhľadom na veľký hospodársky význam hlavného mesta, ako aj lokalizáciu rôznych úradov a podnikov nadnárodného významu neprekvapuje, že v medzivojnovom období práve Bratislava bola priestorom s významným podielom cudzincov.

Okrem hlavného mesta ďalšie dôležité migračné väzby vznikli medzi niektorými dvojčkami susedných okresov na západnom a juhozápadnom Slovensku. Obdobné migračné vzťahy môžeme v ostatných častiach krajiny nájsť už len na severe, kde dôležitým centrom imigrantov z Kysúc a Martina sa stala Žilina. Podobné vzťahy nachádzame tiež na strednom Slovensku v okresoch s centrami v Banskej Bystrici, Zvolene a Brezne. Vzájomne migračne silné väzby mali tiež okresy Liptovský Mikuláš a Ružomberok, Lučenec a Rimavská Sobota. Na východnom Slovensku išlo predovšetkým mestský okres Košíc so svojím vidieckym zázemím.

Výsledky sčítaní ľudu z roku 1930 tiež umožnili analyzovať počet a podiel dočasne neprítomných osôb. Išlo o ľudí, ktorí boli v čase sčítania určitú dobu mimo bydliska, no existoval predpoklad, že sa vrátia, resp. sa sem pravidelne vracali. Analýza dostupných údajov potvrdila, že takýmito centrami, z ktorej pravdepodobne najmä za prácou pravidelne odchádzali na určitú dobu bol priestor severného Slovenska (región Kysúc) a niektoré celky na Považí. Ich tesná blízkosť s ostravským banským a hutníckym regiónom vytvárala vhodné podmienky na tento druh dočasného odchodu za prácou. Celkom opačná situácia bola predovšetkým na severe východného Slovenska. Vzhľadom na geografickú periférnosť tohto územia a neexistenciu žiadneho významnejšieho hospodárskeho centra v okolí, ak toto obyvateľstvo volilo ako životnú stratégiu nejakú formu migrácie, išlo častejšie o migráciu trvalého (resp. trvalejšieho) charakteru a nespĺňalo tak definíciu dočasnej neprítomnosti.

Už prvé československé sčítanie z roku 1921 poukázalo na nezanedbateľný počet osôb prítomných na Slovensku, ktorí sa narodili v zahraničí alebo v niektorých z iných československých krajín. Z hľadiska migrácie v rámci Československa určitú prevahu mali osoby z Čiech a naopak najmenej častými boli migranti z Podkarpatskej Rusi. Platilo pritom tiež, že kým z českých krajín sa osoby presťahovali najmä do Bratislavy a Bratislavskej župy, migranti z Podkarpatskej Rusi boli najčastejšie sčítaní na východe Slovenska. Dôležitými boli predovšetkým migračné vzťahy okresov ležiacich na hraniciach a tiež s hlavným mestom Československa a jeho zázemím. V druhom cenze sa centrom emigrácie osôb zo Slovenska stalo vo väčšej miere aj Brno.

Medzi sčítaniami 1921 a 1930 došlo tiež k nárastu počtu cudzincov. Slovensko sa vďaka tomu stalo v medzivojnovom Československu krajinou s najvyšším

zastúpením cudzích štátnych príslušníkov. Obzvlášť vysoký podiel cudzincov dosahovali niektoré okresy na východe Slovenska. Vyšší podiel bolo možné identifikovať aj na juhu a juhozápade, teda v celkoch susediacich s Maďarskom. Aj vďaka tomu najpočetnejšími medzi cudzincami boli občania Poľska a Maďarska.

Medzivojnové sčítania ľudu z rokov 1921 a 1930 potvrdzujú, že svojou kvalitou a bohatým obsahom predstavujú dôležitý a v mnohých smeroch nenahradiateľný zdroj empirických údajov nielen pre analýzu vývoja počtosti a vybraných štrukturálnych znakov, ale aj niektorých aspektov priestorového pohybu obyvateľstva na Slovensku.

Zoznam použitých prameňov a literatúry:

Dobové publikácie:

Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 15. února 1921. I. díl. Československá statistika, sv. 9, řada VI., sešit 1, Praha, 1924.

Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 15. února 1921. III. díl. Československá statistika sv. 37, řada VI, sešit 6, Praha, 1927.

Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 1. prosince 1930, Díl I. růst, koncentrace a hustota obyvatelstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání. Československá statistika sv. 98, řada VI., sešit 7, Praha, 1934.

Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl III. Ostatní data demografická (vnitřní stěhování, tělesné vady, znalost čtení a psaní, cizinci). Československá statistika, sv. 146, řada VI., sešit II, Praha, 1937.

Monografie a zborníky ako celok:

ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Plodnosť obyvateľstva a celková reprodukcia na Slovensku v rokoch 1919 – 1937. Bratislava, 2008.

ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940. Brno, 2012.

TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav. Malé dejiny veľkých akcií: sčítanie ľudu a súpisové akcie na Slovensku v rokoch 1919 – 1950. Trnava, 2022.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

BALÁŽ, Claude. Vysťahovalectvo z Československej republiky do Francúzska v medzivojnovom období v súdobých štatistikách. In Nadmerné ubúdanie obyvateľstva Slovenska v období r. 1700 – 1938. Bratislava, 1987.

BIELIK, František. Slovak emigration in the years 1880 – 1939 and problems involved its study. In PUSKÁS, Julianna (ed.). Overseas Migration from East-Central and Southeastern Europe 1880 – 1940. Budapest, 1990.

BOHÁČ, Antonín. Část analytická. III. Rodiště obyvatelstva a bilance vnitřního stěhování. In Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. III. díl. Československá statistika zv. 37, řada VI, sešit 6, Praha, 1927.

HARUŠTÁK, Igor. Príspevok k diskurzu o dejinách slovenského vysťahovalectva. Migračné impulzy a vysťahovalectvo z hornouhorských žúp na americký kontinent v kontexte migračných pohybov v strednej a východnej Európe v poslednej štvrtine 19. storočia. In KOVÁČ, Dušan et al. Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí. Bratislava, 2013, s. 214-226.

JAKEŠOVÁ, Elena. Sociálno-ekonomické aspekty migrácie obyvateľov Slovenska v dvadsiatych rokoch 20. storočia. In Historický časopis, 1987, roč. 35, č. 3, s. 382-394.

JAKEŠOVÁ, Elena. Uhorské zákonodarstvo a vysťahovalectvo Slovákov. In Historické štúdie, 1995, roč. 36, s. 137-151.

- KMEŤ, Miroslav. K problematike vysťahovalectva zo Slovenska v medzivojnovom období. In ŠMIGEL, Michal – TIŠLIAR, Pavol et al. *Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948)*. Banská Bystrica, 2014, s. 71-85.
- KORČÁK, Jaromír. Část textová, Oddíl první: Přípravy ke sčítání a jeho provedení. In *Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 1. prosince 1930, Díl I. růst, koncentrace a hustota obyvatelstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání*. Československá statistika sv. 98, řada VI., sešit 7, Praha, 1934.
- KRASULA, Radovan. Stručná prologomena k problematike vysťahovalectva zo Slovenska a osobitne Horných Kysúc. In *Zborník Kysuckého múzea v Čadci 10., Čadca, 2006*, s. 9-14.
- PRANDA, Adam. Příčiny vzniku a rozvoja doplnkových zamestnaní na Kysuciach 2. In *Slovenský národopis*, 1966, roč. 14, č. 1, s. 3-61.
- SÁPOSOVÁ, Zlatica. Migračné procesy Stredného Zemplína v období dualizmu (1867 – 1918) II. In *Človek a Spoločnosť*, 2004, roč. 7, č. 1, s. 11-18.
- SVETONĚ, Ján. Slovenské vysťahovalectvo v období uhorského kapitalizmu. In *Vývoj obyvateľstva Slovenska: výber z diela k nedožitým 65. narodeninám J. Svetoně*. Bratislava, 1970, s. 181-206.
- ŠRAJEROVÁ, Olga. Kysučania na Ostravsku po roku 1945. In *Historica 16, Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis*, 2009, s. 307-316.
- ŠUSTEKOVÁ, Ivana. Kolonizácie a migrácie a ich vplyv na formovanie kultúrnych tradícií Kysúc. In *Etnologické rozpravy*, 2011, roč. 18, č. 1-2, s. 162-178.
- TIŠLIAR, Pavol. Beginnings of Organisation of Emigration in the Czechoslovak Republic. In TIŠLIAR, Pavol – ČÉPLŮ, Slavomír et al. *Studies in the Population of Slovakia 2*. Kraków, 2014, s. 43-62.
- TIŠLIAR, Pavol. Migračná politika na Slovensku v kontexte populačnej politiky v medzivojnovom období. In ŠMIGEL, Michal – TIŠLIAR, Pavol et al. *Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948)*. Banská Bystrica, 2014, s. 44-56.
- TIŠLIAR, Pavol. Formy organizovania vysťahovalectva zo Slovenska po vzniku Československej republiky. In ŠMIGEL, Michal – TIŠLIAR, Pavol et al. *Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948)*. Banská Bystrica, 2014, s. 56-71.
- TIŠLIAR, Pavol. K vysťahovalectvu a vysťahovaleckej politike na Slovensku v medzivojnovom období. In TIŠLIAR, Pavol (ed.). *Populačné štúdie Slovenska 12*. Bratislava, 2019, s. 25-46.
- ULLRICH, Zdeněk. Část textová. I. Vnitřní stěhování obyvatelstva. In *Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl III. Ostatní data demografická (vnitřní stěhování, tělesné vady, znalost čtení a psaní, cizinci)*. Československá statistika, sv. 146, řada VI., sešit II, Praha, 1937.

Word count: 9 565

Number of characters, including spaces: 65 463